

ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ ОФІЦЕРА-СУДНОВОДІЯ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТNAVIGATION OFFICERS' LEADERSHIP CHARACTERISTICS:
THEORETICAL ASPECT

У статті представлено результати теоретичного дослідження поняття лідерства. Доведено, що ефективне лідерство є запорукою успішної експлуатації судна та результативності рейсу. Уточнено поняття «лідерські якості». Проаналізовано психологічну структуру лідерських якостей майбутнього офіцера. На основі аналізу досліджень про проблеми лідерства визначено деякі вимоги до офіцера-лідера: комунікативність, цілеспрямованість, відповідальність, наполегливість, мотивація до успіху, врівноваженість, розсудливість, компромісність і рішучість. Досліджено проблему визначення змісту лідерських якостей офіцерів-судноводіїв. Розглянуто робочу модель комплексу лідерських якостей керівника. Зазначено, що головними лідерськими якостями офіцера судноводія є стресостійкість, врівноваженість, вимогливість, високий рівень самооцінки та впевненість у своїх можливостях, доброзичливість, комунікативність, емпатія, послідовність дій, порядність, справедливість, чесність, уміння керувати людьми, здатність до планування роботи, прагнення лідерства в колективі, спроможність швидко орієнтуватися в ситуації та знаходити правильне вихід із неї, готовність брати на себе відповідальність, успішність у професійній діяльності, гнучкість і творчість мислення, креативність, бажання професійного самовдосконалення. Звернено увагу на співвідношення моделі лідерських якостей майбутнього судноводія із загальноприйнятими моделями якостей лідера. Наголошено на тому, що на значення лідерських якостей саме судноводіїв як безпосередньо відповідальних за безпеку на судні та за безпеку загалом у межах міжнародного морського судноплавства спрямовують увагу нормативно-правові акти, що зумовлюють професійні дії всіх членів суднового екіпажу, зокрема і суднових офіцерів. Визначено, що головним призначенням лідерських якостей судноводія є мотивування підлеглих на негайне, добровільне та якісне виконання поставленого ним завдання.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, офіцери-лідери, судноводії-лідери, професійна компетентність.

The article presents the results of the theoretical research of the leadership concept. It has been justified that the effective leadership is a guarantee of the successful ship operation and trip efficiency. The concept of "leadership characteristics" is specified. The psychological structure of the leadership characteristics of the future officer is examined. Based on the analysis of the leadership problems research results, the certain requirements to the officer-leader is specified, as follows: communicative skills, purposefulness, accountability, consistent, motivation for success, balancing, sobriety, compromise and resoluteness. The problem of content defining of the leadership characteristics of navigation officers has been studied. It is stated that the key leadership characteristics of the officer navigator is stress resistance, balancing, intelligibility, high level of self-assurance and confidence in own capability, friendliness, communicative skills, empathy, consequent actions, integrity, decency, honesty, ability to manage the team, ability to work planning, empowerment, ability to pivot and find solutions, readiness to take responsibility, success in the profession, flexibility and creative thinking, creativity, desire to the professional growth. The working model of leadership complex is considered. The attention is drawn to the correlation between the leadership model of the future navigator and the commonly recognized models of leadership characteristics. It has been highlighted that the value of the leadership characteristics, especially for the navigators, who are responsible for the ship safety and overall security within the international marine navigation, have been described in the legislation that justifies the professional activities of all team, including the officers. It is determined that the main purpose of the leader's characteristics is the capability to inspire the team to the urgent, willing and qualitative performance of the task set up.

Key words: leadership, leadership characteristics, officers-leaders, navigation officers-leaders, professional competence.

УДК 656.61.052:658.3.052:316.46.(045)
= 161.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-14-1-5>

Безлуцька О.П.,
канд. істор. наук, доц.,
доцент кафедри
гуманітарних дисциплін
Херсонської державної
морської академії

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Сучасні вимоги до судноводіїв не обмежуються лише здатністю розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері судноплавства і суднової інженерії, а й визначають необхідність умінь організувати роботу колективу, зокрема у складних і критичних умовах, а також здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети. Отже, лідерство є однією з найважливіших функцій професійної компетентності майбутніх офіцерів судноводіїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Суть та значення лідерських якостей фахівців, які за специфікою сфери своєї діяльності вимушені нести службу в суворих умовах дійсності, у

системі чіткої статусної субординації, присвячені роботи авторів Н. Бабкова-Пилипенко, А. Видай, Н. Мараховської, О. Романовського, О. Скрипнікова й інших. Проблема лідерства у військовому колективі, що досить схожий із морським екіпажем, розглядалася в роботах В. Вдовюка, Д. Коцериби, Г. Кривошея, В. Луценка, О. Романовського, Г. Шевченка.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових доробків зазначених учених засвідчив, що, попри накопичення значного досвіду дослідження проблеми лідерства та лідерських якостей, низка аспектів потребує подальшого вивчення, зокрема, проблема формування в майбутніх судноводіїв якос-

тей лідера не була предметом спеціального дослідження.

Мета статті полягає в уточненні сутності поняття «лідерські якості офіцера-судновода» та визначенні напрямів удосконалення системи розвитку лідерських якостей курсантів морських закладів освіти.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи лідерство з погляду управління судновим екіпажем, необхідно сказати, що ефективне лідерство є запорукою успішної експлуатації судна, тому що лідерство в управлінні – це міцний впливовий механізм, який поширюється на діяльність усього судового екіпажу та судна загалом. Важливим питанням є визначення тих якостей, які притаманні успішним офіцерам-лідерам. Так, А. Кобера [6] визначає комплекс лідерських якостей керівника органу внутрішніх справ, що становлять його лідерський потенціал, як-от: емоційна гнучкість як набір регулятивно-вольових якостей (особливості емоційних і вольових процесів); поведінкова гнучкість, що зумовлює комунікативні й організаторські якості; когнітивна гнучкість як властивість інтелекту лідера, що проявляється в умінні оцінити, переоцінити та дійти висновку щодо подальшої стратегії його управлінської діяльності [6, с. 9]. Автор розглядає лідерство як те, «що формується на стику домінуючих тенденцій: «спонтанність» і «агресивність» за умови збалансованості і помірної вираженості інших типологічних якостей» [6, с. 10].

На підставі проведеного дослідження А. Кобера визначає рівень значущості лідерських якостей для співробітників органів внутрішніх справ, які у своїй професійній діяльності, як і моряки-судноводи, чітко підкоряються визначеним законам, правилам, розпорядженням безпосередніх керівників, вимогам нормативних актів та інструкцій. А. Кобера визначила, що представниками цієї професійної галузі найбільш цінуються в лідері його комунікативні якості (84%), за якими йде цілеспрямованість (82%) та відповідальність (79%). Наполегливість і мотивація до успіху приблизно однаково важливі (74% та 73% відповідно). Врівноваженість – 65%, розсудливість – 63%, компромісність – 57%. Емпатія як різновид комунікативних здібностей становить 49%, позитивна

самооцінка – 47%. Впевненість лідера в собі цінують 43% реципієнтів, а щирість – 41%. Рішучість як якість лідера позитивно сприймається 40%, а розвинена інтуїція – 35% реципієнтів. Досить низькі показники щодо чутливості лідера, його готовності ризикувати і критичного ставлення до себе та до інших (32%, 28% та 26% відповідно) [6].

О. Кокун [8, с. 3] визначила психологічну структуру лідерських якостей майбутнього офіцера, яка, на нашу думку, є значущою і для майбутніх офіцерів-судноводів, п'ять складників якої зазначено в таблиці 1.

О. Бойко, розробляючи проблему компетентності майбутніх офіцерів військових закладів освіти, виділяє в її структурі лідерську компетентність [1, с. 18]. Її суть доводиться автором із позицій загальновідомого діяльнісного підходу, оскільки діяльність по своїй суті, зокрема і діяльність офіцера-лідера, – це «активна взаємодія з навколишнім середовищем, під час якої істота виступає як суб'єкт, що цілеспрямовано впливає на об'єкт і таким чином задовольняє свої потреби» [2, с. 132]. Отже, «професійна діяльність військового фахівця – це його діяльність, спрямована на досягнення цілей, що відображають інтереси суспільства, держави у військовій сфері, а також його особистісні інтереси і потреби» [1, с. 18]. Автор визначає специфіку офіцера у статусі лідера, яка розкривається ним у «здатності вирішувати завдання в особливих (бойових, екстремальних) умовах, за короткий час із максимальною ефективністю, високим рівнем відповідальності за свої рішення і дії підлеглих <...>, це вимагає у людини, що обрала цей професійний шлях, лідерства як актуалізованого явища» [1, с. 16]. На думку зазначеного автора, офіцер-лідер характеризується так: чітко усвідомлює завдання, що необхідно вирішити в певній ситуації, що виникає; розуміє шляхи його реалізації; діє більш професійно, ніж його підлеглі; максимально точно дотримується групових норм поведінки; бере на себе відповідальність за виконання групового завдання та підлеглих; спроможний під час виконання службових обов'язків у будь-яких ситуаціях використати свої професійні знання, уміння міжособистісної взаємодії динамічно та творчо; керує діяльністю колективу від-

Таблиця 1

Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера (за О. Кокун)

№	Компонент	Лідерські якості
1.	Комунікативно-організаційний	Комунікабельність, переконливість, тактовність, дипломатичність, емпатійність, гнучкість, розвинуті мовлені здібності, розвинені організаційні здібності.
2.	Емоційно-вольовий	Цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, впевненість у собі, вимогливість, самовладання, стресостійкість.
3.	Мотиваційний	Мотивація до лідерства, мотивація до успіху.
4.	Мисленнєвий	Швидкість мислення, логічність, креативність, проникливість, здатність до прогнозування, здатність до узагальнення, критичність, розсудливість.
5.	Особистісний	Активність, ініціативність, обов'язковість, надійність, відповідальність, почуття гумору, оптимістичність, чесність, патріотизм, прагнення до самовдосконалення.

повідного підрозділу через вплив на підлеглих військовослужбовців; змінює їхні погляди, ціннісні орієнтації; стимулює їхні потреби в новаторстві, сприяє професійній і особистісній самоактуалізації. Лідер-офіцер повинен уміти: передбачати наслідки подій; планувати завдання, які ставить підлеглим; згуртовувати колектив підлеглих; переконувати з метою зміни поглядів та характеру поведінки молодших за званням; сприяти розвитку кожного із членів групи [1, с. 20]. Ми погоджуємося з автором у тому, що лідер-офіцер повинен буди в постійному процесі професійного й особистісного самовдосконалення як авторитетна особа, якій підрозділ (група, екіпаж) за певних обставин надає право ухвалювати важливі рішення, що відповідають інтересам підрозділу (групи, екіпажу) і визначають напрям і характер його діяльності. За специфікою теми нашого дослідження особливо значущою ми вважаємо увагу автора до лідерських якостей офіцера, що саме і дозволяють йому забезпечувати мобільність усіх дій, швидко орієнтуватися в новій обстановці, інформації та брати на себе відповідальність за свої рішення і за підлеглих. Учений розглядає лідерські якості офіцера як органічний складник його лідерської компетентності, оскільки це «інтегральна характеристика його професійної здатності та готовності кваліфіковано провадити лідерську діяльність відповідно до фахової кваліфікації на основі системи військово-професійних знань, навичок, вмінь і досвіду лідерської поведінки, емоційного інтелекту, комплексу сформованих лідерських цінностей, мотивів, еталонів, ставлень, якостей і корпоративної культури» [1, с. 22]. Учений доходить висновку, що формування лідерства та лідерських якостей як його основи повинно забезпечуватись у курсантів у період їхнього навчання в закладі вищої освіти на підставі визнання їхньої особистісної індивідуальності, людського й особистісного ресурсів.

О. Фомічева [12] надає таке визначення лідерським якостям офіцерів: «сукупність психологічних якостей, властивостей, професійних здібностей, що формуються в ціннісно-розвивальному освітньому середовищі морського вишу, що проявляються у професійній готовності майбутніх офіцерів до ефективного керівництва військовим колективом, успішному виконанню ними специфічних військово-професійних функцій» [12, с. 14]. Ученою визначається комплекс професійних лідерських навичок офіцера запасу військово-морського флоту, що впливають з їхніх лідерських якостей та відповідають професійним функціям лідера [12, с. 15–16] (Таблиця 2).

П. Масік, досліджуючи проблему ухвалення судоводієм рішення в умовах інтенсивного судноплавства [10], зокрема в умовах екстремальних ситуацій, доводить значення інтелектуальних, когнітивних якостей та вольових властивостей судоводія-лідера. В. Козлов підкреслює необхідність для капітана-лідера, з одного боку, стійкості його світогляду, емоційної врівноваженості, з іншого – високого ступеню мобільності, спроможності швидкого пристосування до ситуативних змін на борту судна [7].

На нашу думку, слушна позиція С. Данченко й О. Власенко щодо значення лідерських якостей для кожного члена судового екіпажу та їхньої готовності стати лідером у будь-якій несподіваній ситуації, щоби «використовувати організаційно-управлінські навички в роботі з малими колективами, ухвалювати управлінські рішення в умовах суперечливих вимог, готовність були лідером» [4; 5]. Автори розглядають якості, що забезпечують лідерську поведінку рядових членів судового екіпажу в контексті професіографування морських професій, зокрема його блока психограми, що охоплює комплекс психологічних якостей та передбачає забезпечення високого рівня мотиваційної вольової й емоційної сфери моряка-про-

Таблиця 2

Комплекс професійних лідерських навичок офіцера запасу

Навички	Коротка характеристика
Інтелектуально-творчі	Виявляються у процесі виконання військово-професійних завдань, у здатності генерувати ідеї, практично оцінювати ситуацію, обґрунтовано і доцільно використовувати інформацію, звертати увагу на головне у ВГД.
Організаційні	Виражаються у здатності самостійно ухвалювати рішення, добровільно брати відповідальність на себе за виконання групового завдання, управляти собою, організовувати продуктивні особистісні контакти, внутрішньоколективне спілкування, наявність психологічної готовності до роботи в команді, знаходження індивідуального підходу до військовослужбовців.
Виконавчі	Готовність до лідерства під час виконання робіт із високою ефективністю, адекватне оцінювання досягнутих результатів, навички раціональних дій у поводженні з інформацією; здатність діяти цілеспрямовано, за чітким алгоритмом, із прагненням досягти поставленої мети; уміння висувати ідеї і намічати шляхи їх утілення.
Соціально-комунікативні	Здатність вести за собою військовий колектив, уміння врегульовувати конфлікти під час виконання групового завдання і знаходити спільну мову з підлеглими – різними фахівцями, відчувати і розуміти інших; здатність помічати характерні і малопомітні особливості в різних виробничих ситуаціях.

фесіонала; динаміки та ступеня змін рівня його працездатності, емоційних станів і загальних психофізіологічних функцій; особистісні особливості моряка, зокрема характеристичні ознаки його мислення, пам'яті, сенсорно-перцептивні властивості; якість просторового сприйняття; здібності до організаційної роботи; темп професійної діяльності; рівень стресостійкості, швидкості пристосування до ситуації, що може раптово змінюватися; наявність суто вольових якостей – сміливості, рішучості, самовладання, наполегливості, винахідливості. Є. Бугакова розглядає проблему подолання комунікативних бар'єрів між членами суднового екіпажу та пропонує використовувати систему психолого-педагогічних засобів ще на рівні професійного навчання курсантів у межах закладу вищої освіти [3].

У дослідженні Т. Четверікової також порушена проблема щодо необхідності психологічної підготовки майбутніх моряків до умов роботи в ізолюваному просторі за наявності величезної кількості психогенних чинників [13]. Звертаючи увагу на специфіку роботи у відкритому морі, в умовах непередбаченої стихії та високого рівня сенсорної деривації, учені доводять значення лідерських якостей судноводіїв, на яких покладається цілкомита відповідальність за безпеку судноплавства.

Отже, аналіз наукових джерел дозволяє нам розглядати як робочу модель комплекс лідерських якостей керівника, що складається із трьох основних рівнів: перший рівень як базовий – високий рівень стресостійкості та врівноваженість, вимогливість до інших людей та до себе, високий рівень самооцінки та впевненість у своїх можливостях; другий рівень, якості якого проявляються на рівні внутрішньогрупової взаємодії та поділяються на дві групи: а) соціально-психологічні (доброзичливість і комунікативність, повага до інших людей, емпатія, послідовність дій, порядність, справедливість, чесність); б) організаційно-управлінські якості (уміння керувати людьми, здатність до планування роботи, прагнення до лідерства в колективі, спроможність швидко орієнтуватися в ситуації та знаходити правильне рішення з її подолання, готовність брати на себе відповідальність тощо); третій рівень – це професійно-діяльнісні якості лідера, що формуються у процесі його безпосередньої професійної діяльності на підставі досвіду (успішність у професійній діяльності, гнучкість і творчість мислення, креативність, бажання професійного самовдосконалення). Але ми звертаємо увагу на специфіку лідерських якостей судноводіїв, зокрема майбутніх судноводіїв, що перебувають на початковому етапі навчання в навчальному морському закладі. Цю специфіку визнають учені.

Так, науковці доводять, що саме якості керівника на судні зумовлюють ефект єдиновладдя,

становлять основу для недопущення серед членів суднового екіпажу паніки, виконання ними непродуманих спонтанних дій, прояву ефекту емоційного групового зараження, отже, можливий трагічних наслідків їхнього прояву. Ця специфіка висвітлюється у багатьох нормативно-правових актах, що зумовлюють професійні дії всіх членів суднового екіпажу (СОЛАС-74, Конвенція Організації Об'єднаних Націй із морського права тощо), зокрема і суднових офіцерів, та спрямовують увагу на значення лідерських якостей саме судноводіїв як безпосередньо відповідальних за безпеку на судні та за безпеку загалом у межах міжнародного морського судноплавства. Так, Конвенція ПДНВ-78 зі всіма поправками, чинними нині, регламентує професійні дії кожного із членів екіпажу щодо забезпечення судноплавства, визначає необхідні лідерські якості офіцера на судні. Вимоги такі: «Капітан повинен керувати своєю командою так, щоби в будь-який час була забезпечена морехідність судна й дотримувалися вимоги Системи управління безпекою. Він повинен забезпечити, щоби його офіцери та команда управляли судном і підтримували його в безпечному та морехідному стані найбільш ефективним чином. Багато із цих аспектів потребують технічних навичок, але головну роль відіграють людські якості, саме лідерство відіграє вирішальну роль» [9, с. 86]. Тому капітану як головному судноводію-лідеру надаються практично безмежні повноваження для забезпечення судна, членів суднового екіпажу, навколишнього морського середовища, вантажу тощо. Він може ухвалювати рішення, що, на його «професійне судження, є необхідними для гарантування безпеки мореплавства та захисту навколишнього середовища» [10].

Отже, можна дійти **висновку** щодо співвідношення моделі лідерських якостей майбутнього судноводія із загальноприйнятими моделями якостей лідера. Але, на наш погляд, у науковій літературі, за наявності досконалого розроблення суті лідерських якостей, їхніх характеристик, класифікацій тощо, недостатньо чітко визначена їхня головна функція. З метою з'ясування цього аспекту ми вважаємо за доцільне звернутися до відомої закономірності, згідно з якою починає діяти механізм перетворення цілі на мотив поведінки та діяльності людини. Тобто є підстави вважати, що головним призначенням лідерських якостей судноводія є мотивування підлеглих на негайне, добровільне та якісне виконання поставленого ним завдання. Ми доводимо, що основне значення лідерських якостей судноводія розкривається в їхній пробуджувальній силі, коли мета, що ставиться старшим офіцером підлеглому, перетворюється для цього підлеглому на мотив, і він починає діяти, згідно із законом І. Павлова про цілеполягання.

Визначення суті явища «лідерські якості» й основних їхніх блоків зумовлює необхідність проведення аналізу психологічних ознак середовища, у межах якого повинні проявлятися лідерські якості лідера-судноводія.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойко О. Методологічні основи дослідження компетентності майбутніх офіцерів у ВВНЗ. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 3. С. 16–24.
2. Большой психологический словарь / сост.: Б. Мещеряков, В. Зинченко. Москва : Прайм-Еврознак, 2003. 672 с.
3. Бугакова Е. Психолого-педагогическое сопровождение в преодолении коммуникативных барьеров у курсантов вузов морского профиля : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Ростов-на-Дону, 2015. 172 с.
4. Данченко С. Особенности труда моряка как факторы профессионального становления. *Вестник МГУ*. Серия «Гуманитарные науки». Вып. 21. Владивосток : Мор. гос. ун-т., 2007. С. 100–106.
5. Данченко С., Власенко О. Профессиографирование морских профессий (на примере судового электромеханика). Владивосток : МГУ, 2012. 121 с.
6. Кобера О. Організаційно-психологічні детермінанти в органах внутрішніх справ України : автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Київ, 2008. 16 с.
7. Козлов В. Человеческий фактор как современная методология обеспечения надлежащего функционирования эргатических систем. *Безопасность жизнедеятельности*. 2004. № 7. С. 7–10.
8. Кокун О. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера. *Вісник національного університету оборони України*. 2012. Вип. 4 (29). С. 170–174.
9. Лидерство в судовом экипаже = Leadership : учебное пособие / Е. Костыря и др. Одесса : Сатро-принт, 2011. 128 с.
10. Масик И. Особенности принятия решений судоводителем при управлении судном в условиях интенсивного судоходства. *Наукові записки українського науково-дослідницького інституту зв'язку*. 2015. № 2 (36). С. 44–49.
11. Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі. International Convention for the Safety of Life at Sea. 1974. URL: <http://www.ifrc.org/docs/idr/I456EN.pdf>.
12. Фомичева О. Формирование профессиональной готовности будущих офицеров запаса к лидерской деятельности в гражданском морском вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Великий Новгород, 2013. 26 с.
13. Четверикова Т. Учет психологических особенностей экипажа судна в профессиональной подготовке будущих специалистов водного транспорта. *Мир науки, культуры, образования*. 2012. № 1 (32). С. 166–168.